

અનુઆધુનિક વાર્તા ‘પાવય’નું સંવેદન વિશ્વ :

અનુઆધુનિક ગુજરાતી વાર્તાકાર તરીકે કિરીટ દૂધાત મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. તેમના વાર્તાસંગ્રહો ‘બાપાની પીંપર’(૧૯૯૮) અને ‘આમ થાકી જવું’(૨૦૦૮)માં તેમણે ઘણા વિષયવૈવિધ્ય ધરાવતી વાર્તાઓ આપી છે. તેમની મોટા ભાગની વાર્તાઓમાં તળપદ સમાજ કેન્દ્રસ્થાને છે. ગ્રામીણ પરિવેશ, ગ્રામીણ સમાજ, તળપદ બોલી તેમની વાર્તાઓમાં વિશેષ ધ્યાન ખેંચે છે. તેમની વાર્તાઓની વાત કરીએ તો ‘બાપાની પીંપર’, ‘ડયૂરો’, ‘લીલ’ જેવી વાર્તાઓમાં લગ્નેત્તર સંબંધની વાત પ્રતીકાત્મક રીતે કરી છે. તો ‘લીલ’ અને ‘વી.એમ’ જેવી વાર્તામાં પ્રણયમાધુર્ય પણ દર્શાવ્યું છે. ‘દીકરો’ અને ‘ભૂત’ જેવી વાર્તામાં પાત્રની આર્થિક સંકળામણ રજૂ કરી છે. ‘બાપાની પીંપર’ વાર્તાસંગ્રહમાં કુલ ૧૧ વાર્તાઓ છે. જેમાંથી હું ‘પાવય’ વાર્તાની વિગતે ચર્ચા કરીશ.

અનુઆધુનિક સાહિત્યની મહત્વની લાક્ષણિકતા એ છે કે અહીં જે હાંસિયામાં ધકેલાયેલાં હતાં, દબાયેલાં-કચડાયેલાં હતાં, જેમનું સમાજ દ્વારા શોષણ થતું હતું, તે વર્ગ કેન્દ્રમાં આવે છે. તેમના શોષણને, તેમની પીડાને સાહિત્યમાં સ્થાન મળે છે. નારીવાદ, દલિતવાદનું સાહિત્ય અનુઆધુનિક સમયમાં રચાય છે. કિરીટ દૂધાત પણ ‘પાવય’ વાર્તામાં જે હાંસિયામાં રહેલાં છે, જે સમાજથી હંમેશા ઉપેક્ષિત રહ્યાં છે, એવાં કિન્નરોની સંવેદનાને વાચા આપે છે.

‘પાવય’ વાર્તાનો આરંભ થાય છે ત્યારે વાર્તાનાયક ભાણો બે વર્ષ પછી ફરી ગામ આવ્યો છે. તે અનુભવે છે કે ગામ બદલાઈ રહ્યું છે. ગામમાં વીજળીના થાંભલા પહોંચી ગયા છે. તે બદલાયેલ સમયને સૂચવે છે. ભાણો ગામના લોકોને રામરામ કરતો બધાના ખબર અંતર પૂછી રહ્યો છે. ખાસ તો પોતાના મિત્ર ગોરધન અંગે પૂછે છે. થોડા જ વર્ષમાં ગોરધન ગામલોકના સ્મૃતિપટ પરથી વિસરાય ગયો છે. એક હાલતો ચાલતો, જીવતો જાગતો વ્યક્તિ આમ એકાએક જ વિસરાય જાય છે. ભાણો જ્યારે ગોરધન વિશે પૂછપરછ કરે છે ત્યારે ગામલોકને આશ્ચર્ય થાય છે. આ આશ્ચર્ય વાચકને પણ આશ્ચર્ય પમાડે છે. ભાણાને જાણવા મળે છે કે ગોરધન બહુચરમાના મઠમાં રહેવા ચાલ્યો ગયો છે. તે પણ પવૈયો થઈ ગયો છે. લેખકે વાર્તામાં રહસ્ય ઊભું કર્યું છે. ગોરધન અચાનક ક્યાં ગયો, તેના પરિવારનું શું થયું, જેવા પ્રશ્નો વાચકને બાંધી રાખે છે.

ગોરધનનું જીવન, તેના પ્રશ્નો, તેની સમસ્યાઓ સુધી પહોંચાડવા ભાણો એક સૂત્રધાર બની રહે છે. ભાણાના માધ્યમથી ગોરધનની પીડા આપણા સુધી પહોંચે છે. ભાણો પોતાના બાળપણનો પ્રસંગ યાદ કરે છે. તે જ્યારે સાતમાં ધોરણમાં ભણતો હતો ત્યારે ગોરધન સાથે તેની સારી દોસ્તી હતી. તે હંમેશા ગોરધનના કામામાં મદદ કરતો. ગોરધન એક લાગણીશીલ વ્યક્તિ છે. પોતાની મા અને બહેન માટે જીવતા ગોરધનને કિન્નર હોવાને કારણે ઘણા સંઘર્ષનો સામનો કરવો પડે છે. તે પોતાની માને ચારધામની યાત્રા કરાવવા માંગે છે, બહેનના લગ્ન કરાવવા માંગે છે. આ માટે ત્રણ ત્રણ વર્ષથી પાઈ પાઈ ભેગી કરી રહ્યો છે. લુહારની ભઠ્ઠીમાં કામ કરતો ગોરધન અને તેની પરિસ્થિતિને લેખકે આબેહૂબ રજૂ કરી છે. પોતાની શારિરિક રચનાને કારણે તે વધારે મહેનતવાળું કામ નથી કરી શકતો. છતાં, પોતાનામાં હોય એટલું જોર કરી લોઢા પર ઝીંકે છે. પરંતુ, લોઢું બરાબર વળતું નથી. તેનું બળ ઓછું પડે છે. ભઠ્ઠીના લાલચોળ પ્રકાશમાં ભાણાને ગોરધનનું મોઢું કુમાશભર્યું, છોકરી જેવું લાગે છે. પોતાની જાતને સાબિત કરવા, પોતાની ક્ષમતા કરતા વધુ કરી બતાવવા માંગતા ગોરધનની દયનિય સ્થિતિ અહીં પ્રગટ થાય છે.

એકવાર ગામમાં બે કિન્નરો આવે છે જે ગોરધનને પોતાની સાથે લઈ જવા માંગે છે. ભાણો બાળસહજભાવે તે બંનેને ગોરધનના ઘરનો રસ્તો બતાવે છે. ગોરધનની મા બેબાકળી બની જાય છે. પોતાનો એકમાત્ર આધાર છીનવાઈ જશે તો તેનું અને દીકરીનું શું થશે, એ વિચાર તેની માને બેબાકળી કરી મૂકે છે. એક માનો સ્વાર્થ અહીં દેખાય છે. પોતાના સંતાનની ચિંતા કરવાને બદલે તેને તો માત્ર પોતાની ચિંતા છે. ગોરધન બે ઘૂંટણ વચ્ચે માથું સંતાડી હીબકા ભરી રહ્યો છે. ગોરધનની સ્થિતિ દયનિય છે. તેની એકલતા, હતાશા, નિરાશા, નિરાધારપણું અહીં જોઈ શકાય છે. ગોરધન માટે આખા વિશ્વમાં એવો કોઈ ખુણો નથી જ્યાં તે પોતે સુરક્ષિત રહી શકે. આપણો સમાજ તેને એવું વાતાવરણ આપવામાં નિષ્ફળ ગયો છે. ભાણો પેલા કિન્નરોને ગોરધનનું ઘર બતાવે છે. એ વાતથી જંતી તેને ખિજવાય છે. બંને બાળગોઠિયાઓ વચ્ચે જે સંવાદ થાય છે તે ઘણો રસપ્રદ છે. ભાણો કહે છે:

“- લે. પણ, મને એમ કે ઈ બાયું ગોરધનની ક્યાંક સગી...

- કોડા, ઈ ક્યાં બાયું હતી?

- તો માણહ હતી? જોતો નથી ઘાઘરા-પોલકાં પેર્યા'તા.

- માણહ પણ નો'તી.

- બાયું નો'તી કે છો ને વળી કે છો માણહ નો'તી.

- પાવૈયા હતા, પાવૈયા, શું?

- લે, એટલે શું?

- માણહમાંય ને ને બાયુંમાંય ને.”

લેખકે બાળકોના સંવાદ દ્વારા સમાજની વિચારસરણી પ્રગટ કરી છે. કિન્નરોનો નથી પુરુષોમાં સમાવેશ થતો કે નથી સ્ત્રીઓમાં સમાવેશ થતો. પણ શું તેમનો માત્ર મનુષ્ય તરીકે જ સમાજમાં સ્વીકાર ના કરી શકાય? એ પ્રશ્ન લેખકે તરતો મૂક્યો છે. ‘પાવય’ વાર્તામાં લેખકે કિન્નર બાળકનો જન્મ થવાથી એક માતાએ ભોગવવી પડતી હાલાકી, એક માની મનોસ્થિતિ દર્શાવી છે. ગોરધન જ્યારે મીઠીમાના પેટમાં હતો ત્યારે જ તેના પિતા ગુજરી ગયા હતા. દીકરાના જન્મની આશા સેવતી મીઠીમા પોતાના મૃત્યુ પછી પીડાનની ચિંતા કરે છે. ગોરધન કિન્નર છે એ વાત તે સમાજથી છુપાવી રાખે છે. મીઠીમા એ માનવા જ તૈયાર નથી કે પોતાનું સંતાન એક કિન્નર છે. એટલે જ તે ગોરધનને બાળપણથી એક છોકરાની જેમ જ કપડા પહેરાવે છે અને નાની ઉંમરે લુહરની કોઢમાં કામ કરવા મોકલી આપે છે. આપણો સમાજ કેવી બેવડી માનસિકતા ધરાવે છે. એક તરફ કિન્નરોને દેવીનું, અર્ધનારેશ્વરનું સ્વરૂપ માનવામાં આવે છે. તેમના આશિર્વાદ લેવામાં આવે છે. બીજી તરફ જો આ કિન્નર પોતાના ઘરમાં જન્મે તો તેની ઉપેક્ષા, અવહેલના કરવામાં આવે છે. ગોરધનને પણ બાળપણમાં ગામના છોકરાઓ ચીડવતાં, ખીજવતાં, તેની મજાક ઉડાવતા, તેની ઉપર હાથ પણ ઉપાડતા. આપણે જાણીએ છીએ કે બાળમાનસ ઘણું કોમળ હોય છે. બાળક ઉપર થતા આવા દુષ્કૃત્યોની તેના માનસ ઉપર ઘણી ઊંડી અસર થતી હોય છે. એટલે જ તો ગોરધન ધીરેધીરે બધામાં ભળવાનું ઓછું કરી નાંખે છે. આ એકલવાયાપણું તેને સમાજ તરફથી જ મળ્યું છે. એ તરફ લેખકે અંગુલિનિર્દેશ કર્યો છે.

લેખકે વાર્તામાં કિન્નરો ઉપર થતા માનસિક શોષણની સાથે શારીરિક શોષણને પણ દર્શાવ્યો છે. સમાજના ઊચ્ચ વર્ગના, મોભાદાર અને માથાભારે તત્વો દ્વારા કિન્નરોનો ઉપભોગ કરવામાં આવે છે, એ વાત લેખકે વાર્તામાં મૂકી આપી છે. રાથળી ગામનો હાથીબાપુ ઘણો ફૂર અને નિર્દય છે. લોકો પાસે મફતમાં મજૂરી કરાવવી, લોકોને મારઝૂડ કરવા, મજૂરોને સીમમાંથી ઉપાડી જવા જેવાં દુષ્કૃત્યો કરે છે. તે જાતિય વિકૃતિ ધરાવતો માણસ છે. ગામમાં ભવાઈ કરવા આવતા નટ કે જે સ્ત્રી વેશ ધારણ કરે છે. તે નટની સાથે શારીરિક અડપલા કરતો, નટને ખોળામાં બેસાડતો, તેની કાપડની બનાવેલી છાતી દબાવતો. આ જ કરણે ઘણી વાર ભવાયા રાતોરાત ભાગી જતા. રાથળી ગામ જતા પણ તેઓ ડરતા. આ હાથીબાપુની નજર ગોરધનની બહેન ચંપા ઉપર બગડે છે. એક દિવસ દારૂ પીને આવેલા હાથીબાપુની સામે ગોરધન ઘણું ઉગામી ઊભો રહી જાય છે. ધુજતા પગે પ્રતિકાર કરતાં ગોરધનને જોઈ ભાણાને અર્જુન અને પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ દેખાય છે. એક નિર્બળ સામે બળવાન પાત્ર મૂકી લેખકે વિરોધાભાસ ઊભો કર્યો છે. અર્જુન જેવો પરાક્રમી યોદ્ધો અધર્મ સામે યુદ્ધ કરે છે અને જીતે છે, પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ જેવો બહાદુર યોદ્ધો પોતાનું રાજ્ય બચાવવા યુદ્ધ કરે છે. અહીં ગોરધન પોતાની બહેનને બચાવવા હાથીબાપુ સામે ઊભો તો થયો છે. પણ એની પાસે નથી બળ કે નથી કળ. ધુજતા પગે ઘણું ઉઠાવતો ગોરધન અસહાય જણાય છે. પીધેલો હાથીબાપુ તે દિવસે પાછો વળી જાય છે. પણ, થોડા જ દિવસમાં હાથીબાપુના માણસો ગોરધનને ઉઠાવી જાય છે. ચાર દિવસ પછી ફરી ગામમાં મૂકી જાય છે. હાથીબાપુ ચંપા સાથે જે કૃત્ય કરવા માંગતો હતો તે ગોરધન સાથે આચરે છે. આ એક જ વાક્યમાં લેખકે કિન્નરો ઉપર થતા શારીરિક શોષણને દર્શાવ્યો છે. વાર્તા લાઘવની કળા છે. ઓછા શબ્દોમાં ઘણું બધું કહી દેવાની લેખકની ક્ષમતા અહીં દેખાય છે. ગોરધનની મા તેને છોડાવવા માટે ગામના તલાટી, સરપંચ અને જૂના પોલીસ પટેલને આજીજી કરે છે. પણ, કોઈની હિંમત જ નથી થતી કે રાથળી ગામ જઈને હાથીબાપુનો પ્રતિકાર કરી શકે. એક નિર્દોષ વ્યક્તિ ઉપર થતા અન્યાય સામે આંખ આડા કાન કરતું આપણું ન્યાયતંત્ર અહીં લેખકે સુપેરે દર્શાવ્યું છે.

વર્તાનાયક ગોરધનની સહનશક્તિ ઉપર માન ઉપજે છે. રાતદિવસ મહેનત કરી પોતાની માને ચારધામ યાત્રા કરાવવા માંગતો ગોરધન પોતાની જવાબદારીઓ પ્રત્યે ઘણો સભાન છે. ત્રણ વર્ષથી પાઈ પાઈ ભેગી કરતો ગોરધન જ્યારે જાણે છે કે તેના પૈસા ચોરાઈ ગયા છે ત્યારે પણ તે હિંમત હારતો નથી. “ઠીક તંઈ બીજા ત્રણ વરસ વધારે, બીજું શું” કહી ફરી મહેનત કરવા માંડે છે. તે માને ચારધામની યાત્રા કરાવે છે. યાત્રા દરમિયાન માનું મૃત્યુ થાય છે. માની અંતિમક્રિયા પણ પૂરી કરે છે. ગામમાં આવી બહેનના

લગ્ન પણ કરાવે છે. બહેનના સાસરિયા એવું વચન માંગે છે કે ગોરધન આજ પછી ચંપાને કોઈ દિવસ મળી ના શકે. ગોરધન આ વાતનો પણ સ્વીકાર કરી લે છે. પરિવાર માટે જીવતો ગોરધન પરિવાર માટે ખુવાર થઈ જાય છે. અંતે તે પવૈયાઓ સાથે ભળી જાય છે. વાર્તાનો અંત ઘણો સૂચક છે. ભાણો ગોરધનના ઘરે જાય છે. ત્યાં અધખુલ્લા બારણાં, ફૂંડીના મેલાં પાણી, તેમાં તરતાં મરેલા મકોડા, ઘરમાં ઠેરઠેર બાઝેલી ધૂળ, લીંપણના ઊખડી ગયેલાં પોપડા, ખૂણામાં ગૂંચળું વળીને પડેલો નાગ, એ ઘરની નિરવતા સાથે ગોરધનના જીવનની નિરવતા, શૂન્યતાને પ્રતિકાત્મક રીતે પ્રગટ કરે છે. અનુઆધુનિક વાર્તાનું મહત્વનું લક્ષણ છે બોલીનો પ્રયોગ. ‘પવાય’ વાર્તામાં લેખકે બોલીનો સુચારુ વિનિયોગ કર્યો છે. પાત્ર અનુસાર પરિવેશ અને પરિવેશ અનુસાર ભાષા બોલીનો ઉપયોગ કર્યો છે. વાર્તાનું શીર્ષક ‘પાવય’ વાર્તાના સમગ્ર સંવેદનને રજૂ કરે છે માટે યથાયોગ્ય જણાય છે.

● સંદર્ભપુસ્તકો :

૧. આધુનિકોત્તર સાહિત્ય – સંપા. સુધા પંડ્યા, ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, પ્ર.આ. ૨૦૦૬
૨. બાપાની પીંપર – કિરીટ દૂધાત, નવભારત સાહિત્ય મંદિર, અમદાવાદ, સંવ.આ. ૨૦૧૦

પટેલ સોનલબેન અમૃતલાલ
પીએચ.ડી. & જેઆરએફ સ્કોલર
ગુજરાતી વિભાગ, વી.એન.એસ.જી.યુ. સુરત-૩૯૫૦૦૭
મો.નો. : ૯૬૬૪૮૧૪૦૪૫
e-mail : ptelsonal02648@gmail.com.